

BAŞ REDAKTORDAN

UOT 37.

Akif Nurağa oğlu Abbasov

*pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor, Əməkdar müəllim
Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun elmi katibi
<https://orcid.org/0000-0002-9210-7141>
<https://doi.org/10.5281/zenodo.6444842>*

AZƏRBAYCANDA PEDAQOGİKA TARİXİNİN İLK TƏDQİQATÇISI: ƏHMƏD YUSİF OĞLU SEYİDOV

Акиф Нурага оглу Аббасов

*доктор наук по педагогике, профессор, заслуженный учитель,
ученый секретарь Института Образования Азербайджанской Республики*

ПЕРВЫЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ ИСТОРИИ ПЕДАГОГИКИ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ: АХМЕД ЮСИФ ОГЛУ СЕЙДОВ

Akif Nuragha Abbasov

*doctor of sciences in pedagogy, professor, honored teacher
scientific secretary at the Institute of Education of the Republic of Azerbaijan*

THE FIRST RESEARCHER OF THE HISTORY OF PEDAGOGY IN AZERBAIJAN: AHMAD YUSIF SEYIDOV

Xülasə. Professor Əhməd Seyidov məktəb tarixinin və pedaqoji fikir tarixinin görkəmli nümayəndəsi idi. O, həm xaricdə, həm keçmiş ittifaqda, eyni zamanda Azərbaycanda məktəblərin yaranması və inkişafı məsələlərini tədqiq etmişdir. Bundan başqa, pedaqoji fikir nümayəndələrinin məktəb, təlim, tərbiyə, təhsil və məktəbin idarə olunması məsələlərini öz əsərlərində diqqətə çatdırmışdır.

Açar sözlər: *pedaqogika tarixi, məktəb tarixi, pedaqoji fikrin inkişafı, pedaqoji fikir məktəbin idarə olunması*

Резюме. Профессор Ахмед Сейдов был видным представителем истории школы и педагогической мысли. Он исследовал вопросы создания и развития школ как за рубежом, так и в бывшем Советском Союзе, а также в Азербайджане. Помимо этого, в своих произведениях он освещал задачи представителей педагогической мысли относительно школы, обучения, воспитания, образования и управления школой.

Ключевые слова: *история педагогики, история школы, развитие педагогической мысли, педагогическая мысль, управление школой*

Summary. Professor Ahmed Seyidov was a prominent representative of the thought of school history and the history of pedagogical thought. He studied the creation and development of schools both abroad and in the former Soviet Union, as well as in Azerbaijan. In addition, in his works he covered the issues of school, teaching, education, upbringing and school management.

Key words: *history of pedagogy, school history, development of pedagogical thought, pedagogical thought, school management*

Əhməd Yusif oğlu Seyidov Zaqafqaziyada ilk elmlər doktorlarından. Qoru Müəllimlər Seminariyasının (1917) və Azərbaycan Dövlət

Darülfünunun (1930) məzunu, pedaqoji elmlər doktoru, professor, əməkdar elm xadimi idi. Pedaqogika tarixinin tədqiqi ilə məşğul olmuşdur.

İlk əvvəllər Qazax qəzasının Əli Bayramlı kəndində, Lənkəran və Qazaxda müəllim, inspektor, Lənkəran qəza xalq maarif şöbəsinin müdiri, respublika Xalq Maarif Komissarlığında müfəttiş işləmiş, 1941-1949-cü illərdə Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun rektoru, sonralar 40 il həmin institutda (hazırda Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti) Pedaqogika kafedrasının müdiri olmuşdur. Hacı Kərim Sanılı ilə ilk “Əlifba” dərsliyini yazmışdır.

Hələ ötən əsrin əvvəllərində yaşadığı kənddə – Aslanbəylidə öz evlərinin ikinci mərtəbəsində məktəb təşkil etmiş, oğlanları və qızları təhsilə cəlb etmişdi. Məktəbi açmaqla anasının arzusu, istəyi də yerinə yetmişdi. Anası deyirdi: “Bala, evimizin bir otağını sinif elə. Qoy kənd qızlarımız gəlib burda dərslər alsınlar” (1, s. 4).

Namizədlik dissertasiyası Abbasqulu ağa Bakıxanovun pedaqoji irsinin araşdırılmasına aid idi: “A.Bakıxanovun pedaqoji fikirləri” (1930), 1947-ci ildə isə “Azərbaycan pedaqoji fikrinin əsas nümayəndələri” mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə etmişdir.

Ə.Y. Seyidov istər müəllim kadrlarının, istərsə də pedaqoji elmlər üzrə elmi kadrların hazırlanması sahəsində səmərəli fəaliyyət göstərmişdir. Ali məktəb auditoriyasında tələbələrə pedaqogikadan və pedaqogikanın tarixindən uzun illər mühazirələr oxumuşdur. Ötən əsrin qırxıncı illərindən 1977-ci ilədək onun elmi rəhbərliyi altında onlarla, daha doğrusu, yüzdən çox elmlər doktoru və elmlər namizədi yetişmişdir.

Əhməd Seyidov Azərbaycanın görkəmli pedaqoqları, professorlar Nurəddin Kazımovun, Hüseyn Əhmədovun, Əjdər Ağayevin, Əliheydər Həşimovun, Sabir Şəfiyevin, Sərdar Quliyevin, Abbas İsmayılovun, İramin İsayevin və b. elmi rəhbəri olmuşdur.

Bundan başqa, o, rəsmi opponent kimi də elmi kadrların yetişməsinə öz töhfəsini vermişdir. Sonralar respublikamızda 23 il Maarif naziri olmuş Mehdi Mehdizadənin, professorlar Ağaməmməd Abdullayevin, Ziyəddin Göyüşovun, Şövqü Ağayevin, Bəşir Əhmədovun dissertasiyalarının müdafiəsində rəsmi opponent kimi öz rəyini yazaraq çıxış etmişdir.

Onu nəinki Azərbaycanda, həmçinin keçmiş SSRİ məkanında da yaxşı tanıyırdılar. İttifaqın pedaqoji ictimaiyyəti, pedaqoq-alimlər onun sayəsində milli irsimizə bələd olmuşdular.

Moskvada akademiklərdən Y.M. Medinski, N.K. Qonçarov, D.İ. Konstantinov, P.İ. Piskunov, P.N. Şimbiryev, A.O. Makovelski və bir çox başqaları Əhməd Seyidovun pedaqoji yaradıcılığını yüksək dəyərləndirirdilər.

“Azərbaycan pedaqoji fikrin əsas nümayəndələri” mövzusunda doktorluq dissertasiyası yazan və müvəffəqiyyətlə müdafiə edən Ə.Y. Seyidov “Pedaqogika tarixi” dərsliyini ali məktəb tələbələrinin, müəlliflərin istifadəsinə vermişdir. Bu dərslük 60 ilə yaxındır ki, pedaqoq alimlərin, müəllimlərin stolüstü kitabıdır. Həmin dərslükdən faydalanaraq maariflənilir, öyrənir, tələbə auditoriyasında mühazirə oxuyurlar.

Haqqında danışılan dərslükdə, ilk növbədə, xarici ölkələrin pedaqogika tarixinə nəzər salınır. İbtidai cəmiyyətdə tərbiyə məsələləri, quldarlıq və feodalizm cəmiyyətlərində tərbiyə və məktəb məsələləri diqqət mərkəzinə gətirilir. Y.A. Komenskinin, C. Lokkun, J.J. Russonun, XVIII əsr fransız materialistlərinin pedaqoji görüşləri; XVIII əsr Fransa burjuva inqilabı dövründə maarif məsələləri; İ.H. Pestalotsi və İ.F. Herbartın pedaqoji nəzəriyyələri, A. Disterveq və R. Ouenin pedaqoji fəaliyyəti və pedaqoji görüşləri, K. Marks və F. Engelsin tərbiyə haqqında nəzəriyyələri üzərində dayanılır. Eyni zamanda, XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində Qərbi Avropada Və ABŞ-da pedaqoji fikir; Asiya, Afrika v. Latın Amerikasında azad olunmuş xalqların maarifi diqqət mərkəzinə gətirilir.

Dərsliyin II bölməsi “Rus və rus olmayan xalqların pedaqogika tarixi” adlanır.

Bu bölmədə XVIII əsrə qədər Rusiyada tərbiyə və pedaqoji fikir; N. Gəncəvinin və M. Füzulinin təlim-tərbiyə haqqında fikirləri; XVIII əsrdə Rusiyada maarif, məktəb və pedaqoji fikir; XIX əsrin birinci yarısında Rusiyada məktəb və maarif məsələləri; XIX əsrin birinci yarısında Zaqafqaziyada pedaqoji fikir (A.A. Bakıxanov və b.); V.Q. Belinski və A.İ. Gertsenin pedaqoji nəzəriyyələri; XIX əsrin 60-cı illərində Rusiyada ictimai pedaqoji hərəkət; N.Q. Çernişevskinin və N.A. Dobrolyubovun pedaqoji nəzəriyyələri; K.D. Uşinskinin pedaqoji görüşləri; L.N. Tolstoyun pedaqoji fəaliyyəti və pedaqoji görüşləri; XIX əsrin 60-cı illərində məktəblərin islahatı; XIX əsrin 70-80-ci illərində pedaqoji fikir və məktəb; İ.N. Ulyanov, N.F. Bunakov və P.F. Lesqafın pedaqoji görüşləri; XIX əsrin

ikinci yarısında Zaqafqaziyada pedaqoji fikir (M.F. Axundov və Y.S. Qoqebaşvili); XIX əsrin axırlarında və XX əsrin əvvəllərində bolşeviklərin maarif və məktəb uğrunda mübarizəsi; XIX əsrin axırı və XX əsrin əvvəllərində Rusiyada məktəb (1890-1906).

III bölmə “Sovet məktəbinin və pedaqogikasının əsasları” adlanır. Bu bölmədə V.İ. Leninin kommunist tərbiyəsi, maarif və məktəb haqqında fikirləri, N.K. Krupskayanın, A.S. Makarenkonun pedaqoji görüşləri; 1921-1929-cu, 1930-1941-ci, 1941-1945-ci, 1946-1966-cı illərdə məktəb və pedaqogika məsələlər haqqında danışılır.

Əsərlərindən seçmələr:

1. Seyid Əzim Şirvani təlim-tərbiyə haqqında (1835-1888).

“Seyid Əzim təlimin düzgün təşkilinə yüksək qiymət vermişdir. O, köhnə məktəbin mexaniki əzbərləmə ilə məşğul olduğuna, gənc nəslə geniş bilik vermədiyinə və yüksək əxlaq tərbiyə etmədiyinə görə ciddi tənqid edirdi. o, aydın başa düşmüşdü ki, dövrünün məktəblərinin miqdarı olduqca azdır, onun sistemi, təşkilat forması, işinin məzmunu və üsulları əməkçi xalqın mənafeyinə nəinki uyğun gəlmir, hətta tamamilə onun ziddinədir. Məhz buna görə də o, yeni məktəb, üsuli-cədid məktəbinin tərəfdarı idi.

Seyid Əzim xalq məktəbinə, ibtidai məktəbə xüsusi fikir vermişdi. Azərbaycan xalqının əksəriyyətinin savadsız olduğunu nəzərə alan Seyid Əzim birinci növbədə xalq məktəbləri şəbəkəsinin genişləndirilməsini tələb etmişdir.

Seyid Əzim təlimin Azərbaycan dilində aparılmasını tələb edirdi. Bu həm siyasi, həm də pedaqoji cəhətdən çox vacib idi. Bu fikir XIX əsrin 70-ci illərində çarizmin qeyri-rus millətlərini ruslaşdırma siyasətinin əleyhinə idi.

Seyid Əzim dünyəvi təhsil tərəfdarı olmuş, məktəbi dinin və ruhanilərin təsirindən xilas etməyə çalışmışdır” (2, s. 277).

2. Zərdabının pedaqoji fəaliyyəti (1837-1907).

“Zərdabi məktəbə aydın və müəyyən bir məqsədlə, bütün çətinliklərə dözərək, son nəfəsinə qədər xalqa xidmət etmək və onu maarifləndirmək üçün gəlmişdi. Dini fanatizmin, xurafatın hökm sürməsi şəraitində bu ağır vəzifəni yerinə yetirmək yalnız uşaqları oxutmaq deyil, həm də xalqı maarifləndirmək Zərdabidən yüksək ideyalılıq və özünün haqq işinə inam, hərtə-

rəfli bilik, öz işinə dərin məhəbbət, xalqa sədəqət, təşkilatçılıq qabiliyyəti və s. tələb edirdi.

Zərdabi, sözün geniş mənasında, bir pedaqoq kimi bu keyfiyyətlərə malik idi. Zərdabi tədris işlərini elmi işlə, bacarıqla bağlamağı və təbiət elmini geniş xalq kütləsi arasında təbliğ edən yaradıcı alim-pedaqoq idi. Zərdabiyə görə, təhsil, təlim, elm və maarif köhnə həyatı dəyişdirməyə xidmət etməlidir. Zərdabi özünün şifahi və yazılı təbliğatında gənc nəslin əxlaq, vətənpərvərlik, vətəninə və xalqına dərin məhəbbət tərbiyəsinə böyük əhəmiyyət (2, s. 279) verirdi.

Zərdabi əxlaq tərbiyəsində əməyin böyük rolunu göstərmişdir. ...Zərdabi fiziki tərbiyəyə də böyük əhəmiyyət vermişdir. Zərdabının fikrincə, fiziki tərbiyə pedaqoji problem olmaqla bərabər, həm də ictimai problemdir. o, fiziki tərbiyəni harmonik inkişaf etmiş şəxsiyyətin yetişməsində mühüm ünsür hesab edir.

Zərdabi qadın təhsilinə böyük əhəmiyyət vermişdir. O, Azərbaycan qadınlarının maariflənməsini həm onun cəmiyyətdə öz hüququ uğrunda mübarizəsi üçün, həm də gənc nəslin təlim və tərbiyəsinin yaxşılaşdırılmasına ciddi təsir göstərən mühüm və qüdrətli amil hesab etmişdir. Zərdabi Bakıda açılmış qız məktəbi üçün əsasnamə düzəltmişdi. ...Zərdabının təşəbbüsü və fəal iştirakı ilə Bakı qızlar məktəbi yanında qızlardan müəllim hazırlayan illik pedaqoji kurs təşkil edilmişdi” (2, s. 280-181).

3. Nəriman Nərmanovun pedaqoji mülahizələri (1870-1925).

“Nərimanov Gürcüstan və Azərbaycan məktəblərində zəhmətkeş balalarına nana dilində dərs vermiş, onların elm öyrənmələrinə çalışmışdır. ...Nərimanovun bədii əsərləri və publisistik məqalələri xalığı oyatmış, cəhalətə, نادانlığa qarşı mübarizəyə ruhlandırmış (2, s. 308), gənc nəslin elm öyrənməsinə, təhsil almaına böyük kömək etmiş və istiqamət vermişdir.

Nərimanovun xidmətlərindən biri budur ki, onun yazdığı dərsliklər dövrünün ən yaxşı dərsliklərindən olmuş, məktəblərimiz uzun müddət bu dərsliklərdən istifadə etmişdir.

Nərimanov qadın azadlığı, qadın təhsili uğrunda mübarizə aparmış, ... Azərbaycan qız məktəblərinin açılması və qızların təhsilə cəlb edilməsində böyük işlər görmüşdür.

Azərbaycanda pedaqoji fikrin və xalq maarifinin inkişafı tarixinin bütöv bir dövrü Nəri-

manovun adı ilə bağlıdır. Nərimanov o dövrün ən mühüm məsələlərinə toxunur və özünəməxsus ustalılıqla mütərəqqi fikirləri yayırdı.

Nərimanovun uşaq şəxsiyyətinin inkişafında tərbiyənin roluna verdiyi yüksək qiymət dövrünün qabaqcıl pedaqoqlarının fikirləri ilə səsleşir və bir sıra məsələlərdə daha irəli gedirdi.

Ana dili, onun tədrisi və tərəqqisi, həmçinin ana dilinin tərbiyəvi rolu məsələsi Nərimanovun pedaqoji fəaliyyətində mərkəzi yerlərdən birini tutur.

Nərimanov gənc nəslin təlim və tərbiyəsi işində müəllimin roluna yüksək əhəmiyyət vermiş və bu sahədə qiymətli fikirlər söyləmişdir” (2, s. 309).

Əsərləri: 1. Kütləvi məktəblərdə ekskursiya. 2. A. Bakıxanovun fəlsəfəsi onun pedaqoji sisteminin əsasıdır. 3. A. Bakıxanovda əxlaq tərbiyəsi və təhsil. 4. S.Ə. Şirvani müəllimin rolu haqqında. 5. XIX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda pedaqoji fikrin inkişafı. 6. Pedaqogika ta-

rixi (dərslik). 7. K.D. Uşinskinin həyatı, pedaqoji fəaliyyəti. 8. K.D. Uşinskinin didaktik görüşləri. 9. XVIII-XIX əsrlərdə Azərbaycanda xalq maarifinin təşkilinin öçerkləri. 10. Təlimin sinfi mahiyyəti. 11. A. Bakıxanovun fəlsəfəsi onun pedaqoji sisteminin əsasıdır. 12. S.Ə. Şirvani müəllimin rolu haqqında. 13. A. Bakıxanovda əxlaq tərbiyəsi və təhsil. 14. XIX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda pedaqoji fikrin inkişafı. 15. Əxlaq tərbiyəsi məsələləri. 16. Azərbaycanda pedaqoji fikrin inkişaf tarixindən.

Problemin aktuallığı. Pedaqogika tarixindən araşdırmalar aparmaq aktuallığı ilə seçilir, pedaqoji fikir nümayəndələrinin elmi ideyaları ilə tanış olmağa şərait yaradır.

Problemin yeniliyi. Azərbaycanda pedaqogika tarixinin ilk tədqiqatçısı Əhməd Yusif oğlu Seyidovun pedaqoji və elmi fəaliyyəti diqqətə çatdırılır.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalə pedaqogika tarixindən tədqiqat aparən doktorantlar, dissertantlar və magistrantlar üçün faydalı olacaqdır.

Ədəbiyyat:

1. Eminov, A.İ. Görkəmli pedaqoq, yorulmaz müəllim / bax: “Ə.Y. Seyidov. Azərbaycanda pedaqoji fikrin inkişaf tarixindən” kitabında. -Bakı: Maarif, -1987, -301 s.
2. Seyidov, Ə.Y. Pedaqogika tarixi: Ali məktəblər üçün dərslik. -Bakı: Maarif, -1968, -418 s.

E-mail: prof.akif@mail.ru

Rəyçilər: *ped.ü.elm.dok., prof. İ.H. Cəbrayilov,*
ped.ü.elm.dok., prof. H.H. Əhmədov

Redaksiyaya daxil olub: 24.01.2022.